

Editorial

Teorie aktér-sítí v českých sociálních a humanitních vědách

Martin Švantner, Petra Tlčimuková

Toto tematické číslo časopisu *Sociální studia* navazuje na konferenční panel „Teorie aktér-sítí v české sociologii“ uspořádaný v rámci konference České sociologické společnosti s názvem „Česká společnost a sociologie: diagnózy a perspektivy (1918–2018)“, která se konala koncem listopadu 2018 na Filozofické fakultě Univerzity Hradec Králové. Cílem panelu bylo vytvořit společný prostor pro české badatele zabývající se teorií aktér-sítí (ANT), prezentovat sociologické komunitě směr, který ve světovém měřítku nabývá na síle jako legitimní součást sociologického úsilí o poznání, a také představit konkrétní možnosti využití ANT ke studiu sociální reality prostřednictvím práce českých badatelů. Panel sestával ze dvou sekcí po čtyřech příspěvcích, což mimo jiné ukázalo, že teorie aktér-sítí není zcela okrajovou záležitostí ani v českém prostředí.

S ANT, která je v současnosti i v českém prostředí sociálních věd poměrně hojně diskutovaná, jsou často spojená různá očekávání a požadavky. Jedná se v případě ANT opravdu o teoretickou perspektivu, či spíše metodologický přístup? Pokud mluvíme o ANT jako o specifické *perspektivě*, ptáme se, jaké sociologické *diagnózy* může přinést? Pokud ji pojmáme jako příspěvek k sociálněvědní metodologii, tážeme se, v čem jsou její výsledky hodnotnější než ty, které přináší jiné výzkumné strategie? Fakt, že ANT svým záběrem překračuje pole spekulativní metafyziky, sociální ontologie a sahá až k empirickým zkoumáním, ukazuje na nutnost pokračovat v diskusi o ní na různých úrovních vědecké práce. Vedle sady těchto a dalších epistemologických otázek, které doprovázejí ostatně každou více či méně etablovanou badatelskou strategii, se objevují další, řekněme, již konkrétnější. Např. jak se vyhnout vulgarizacím a zjednodušením, které jsou s populárními *buzzwords* jako „aktér“ a „sít“ spojeny, a také jak se vymanit z vytrvalé snahy interpretovat ANT „starými“ slovníky: jmenovitě pak zejména svěhlové encyklopedičnosti, v jejímž jménu jsou autoři jako B. Latour, řeklo by se snad dokonce proti jejich vůli, šmahem řazení do kolony sociálních konstruktivistů.

Studie prezentované v tomto čísle spojuje snaha následovat impulsy, jež ANT přináší, s kritickou pokorou k jejím ideovým zdrojům. Samu ANT chápou jakožto událost, tedy jako způsob bádání, který je inovativní a zároveň svázaný s prostředím, ze kterého vyrostl. Vyjadřuje to B. Latour, když se ptá, zda by nebylo lepší hovořit namísto o teorii aktéra a sítě o ontologii aktantu a rhizomu. Tedy o deskriptivní ontologii, jejímž předpokladem

je jak afirmace stávání se oproti bytí, „rhizomu proti stromu“, akcentace mísení navzájem neredukovatelných multiplicít, tak ale i ohled na aktanční struktury, které mísení různých řádů umožňují. Budeme-li v tomto směru následovat dalšího z otců zakladatelů, který z dobrých důvodů žádným otcem zakladatelem být nechce, sociologa z oblasti studia vědy a technologií J. Lawa, pak ANT popisuje, a vypráví příběhy o tom, jak se nějaké relace ne/mísí a ne/shlukují. ANT je sice na jedné straně popisována teoreticky, vládne poměrně komplikovaných žargonem a v určitých podobách, jelikož se stala součástí učebnic, ji lze dokonce už považovat co do etablovanosti za blízkou kuhnovské „normální vědě“, avšak není pouhou abstrakcí, příspěvkem o archivu filosofických marností, není vysvětlující teorií, ale vyrůstá z empirických případových zkoumání. Minimálně v Lawově verzi je perspektivou, která rozhodně akcentuje, byť specificky formulovaný, pojem „praxe“. Blíže ke kritické teorii je ANT uchopována nikoliv jako teoretické dogma, které má jako hlavní úkol předstírání objektivitu, ale jako typ senzitivity vůči neuspořádaným praxím relationality a materiality světa. Autoři a autorka následujících čtyř textů přistupují k širokým výzvám, které ANT představuje, z různých stran.

Číslo otevírá teoretická studie Martina Švantnera „Latour a sémiotika: teorie znaku jako součást a kritika ANT“, ve které se autor zaměřuje na popis a konceptuální kritiku pojmového aparátu ANT. Švantner zkoumá vztah obecné sémiotické teorie, zde reprezentované zejména znakovou teorií „pařížské školy“, jež je spojena především s dílem posthjelmsovského badatele J. A. Greimase, a její „deteritorializovanou“ verzí upravenou pro potřeby ANT a označovanou B. Latourem a J. Lawem jako „materiální sémiotika“. V polemické části textu Švantner demonstruje závažnost fundamentálních konceptuálních odlišností teoretických žargonů, které definují „znak“ v závislosti na jazykověcentrické bázi a sleduje Latourův pokus emancipovat ANT od této silné teoretické perspektivy. Švantner shledává jistou funkční alternativu v tradici odlišné – inferenční teorii znak navázané na dílo Ch. S. Peirce –, která oproti diskursivněcentrické sémiotice Greimasovského stříhu implicitně, ovšem konceptuálně počítá s problematikou mísení materiality a ideacionality znakové relace. V závěru ukazuje na jisté míjení těchto dvou tradic na příkladu debaty mezi B. Latourem a biosémiotikem E. Kohnem.

V textu s názvem „Komplexita, rituál, víra a ‚bytí spolu‘: Zdroje nejistoty a techniky jejího zvládnání, případ taneční improvizace“ Milan Fujda tematizuje zdroje nejistoty v přípravě a performanci improvizovaného celovečerního představení současného tance. Námětem článku je analýza sepětí důkladného plánování a pečlivě promyšlené organizace tanečněimprovizační performance na jedné straně a technik, jejichž povahu lze označit za rituálně-magickou na straně druhé. Výraz „magický“ autor užívá ve smyslu antropologické tradice výzkumu rituálního jednání, u něhož je velmi obtížné sledovat kauzální vztah mezi úmyslem a výsledkem jednání. Fujda akcentuje skutečnost, že řetězec prostředníků mezi rituální aktivitou a požadovaným výsledkem bývá nejasný či sporný, nicméně tento fakt nevede k opouštění rituálně-magických praktik. Ty naopak zůstávají relevantní součástí řešení problémů. Autorovým cílem je v kontextu této problematiky kriticky prozkoumat Latourovo pojetí náboženství jakožto modu existence a ujasnit praktickou roli magie v životě moderních lidí. Přináší několik důležitých a prakticky využitelných kritických podnětů ke způsobům, jimiž sociální vědy přistupují k výzkumu náboženství. Autor mimo jiné upozorňuje, že tyto

rituálně-magické praktiky je přínosné analyzovat spolu s dalšími způsoby zvládnání nejistoty, a ne pouze jako projev „náboženství“.

V rovině rituálních praktik zůstává i následující příspěvek Petry Tlčimukové, která zkoumá sociologické nejistoty spojené s praxí Ničirenových buddhistů, konkrétně organizace *Sóka Gakkai International*. Tlčimuková dochází k nutnosti přeformulovat výchozí otázku vztahu materiální a nemateriální složky ve výzkumu náboženství a přiklání se ke sledování procesů zhmotňování Mystického zákona v klíčových historických událostech i životních situacích členů. Využívá Latourem proponovaný koncept *iconoclash* a zaměřuje se na střety různých forem uctíváního svitku zvaného *Gohonzon* a způsoby, jakými se v těchto střetech artikulují sociologické nejistoty týkající se především povahy skupiny, aktérství a předmětu. Autorka demonstruje působení Ničirenova buddhismu skrze proměny ústředního rituálního předmětu a praktik s ním spojených, čímž také zviditelňuje rozmělněnost oblasti, která bývá sociology označována jako náboženská. Mimo jiné upozorňuje na potřebu mezioborové spolupráce.

Poslední případovou studii využívající volněji ANT pro studium právní problematiky představuje text Tomáše Ledvinky s názvem „Královské hvozdy v *Maiestas Carolina*: Monumentalita krajiny a právní pluralismus v procesu utváření suverenity českého království“. Studie se zabývá dopadem rozdělení královských lesů mezi moderní vědní obory na uznání svébytného významu jejich práva. Reflektuje, kde je toto právo situováno, kam je umísťuje *Maiestas Carolina* v rámci právního uspořádání království a jeho krajiny. Ledvinka poukazuje na kontrast mezi ústředním principem *Maiestas Carolina*, tedy nezcižitelností suverenity, který má svou oporu v monumentálních oblastech krajiny, na jedné straně a technizací současné krajiny, jež naopak podléhá principu totální disponovatelnosti na straně druhé. Poté se obrací k tématu autonomizace svazku královských lesů se suverenitou krále a způsobům legitimizace monumentálních segmentů krajiny. Následuje rozbor pozoruhodného societárního uspořádání lesního soudu v *Maiestas Carolina*, kterým Ledvinka demonstruje, jak jednotlivé právní systémy a mikrosuverenity uvnitř království korespondují s určitými místy a oblastmi v krajině. Zaměřuje se na segment teorie království, která je spojena s královskými lesy, a v segmentárním právním prostředí pomáhá semknout království dohromady. V závěru nechává vyjít najevo kontrast mezi středověkou představou suverenity vetknuté do krajiny s moderním pojetím státu jako domu.

Jednotlivé texty, které byly vybrány k publikaci v tomto čísle, pochopitelně ani z daleka nepokrývají různorodost interpretací a přístupů k výzvám, které ANT přinesla do českého prostředí. Doufáme, že stejně jako autory a autorku následujících statí, tak i čtenáře snad vybidnou či inspirují k vlastní reflexi některých diskutovaných témat.